

Jexux Mari Mujika
gizakiaren eta erlijioaren arteko

Max Horkheimer erlijio arazoaren aurrean

Max Horkheimer, filosofo alemaniar eta marxista, bere lanetan erlijioaren funtzioa eta erlijioaren auzoak aztertzen ditu. Bere ikuspegiak erlijioaren eragin soziala eta kulturala aztertzen ditu, eta erlijioaren eragin negatiboa azaltzen du. Horkheimeren ikuspegiak erlijioaren auzoak aztertzen ditu, eta erlijioaren eragin negatiboa azaltzen du.

Erlijioaren auzoak aztertzen ditu, eta erlijioaren eragin negatiboa azaltzen du. Horkheimeren ikuspegiak erlijioaren auzoak aztertzen ditu, eta erlijioaren eragin negatiboa azaltzen du.

Max Horkheimeren ikuspegiak erlijioaren auzoak aztertzen ditu, eta erlijioaren eragin negatiboa azaltzen du. Horkheimeren ikuspegiak erlijioaren auzoak aztertzen ditu, eta erlijioaren eragin negatiboa azaltzen du.

Max Horkheimer ez zen zuzenki erlijio-gertakizunaren azterlari bat izan, eta gutiago berriz erlijio baten edo besteren irakasle bat, teologo bat. Halere, hil berri den pentsalari alemaniar honek erlijio arazoaz zerbaít erakuts diezagukeelakoan ekiten diogu azterketatxo honi.

Horkheimer-ekin zuzenki hasi baino lehenago, pare bat ohartxo egin nahi nituzke: azterketa hau, sortua izan den bere egiazko asmo eta giroan, eta baita bere egiazko mugatan ere, ulertua izan dadin.

1) Neri zer pentsatua sortzen didan gauza bat hau da: Euskal Herrian gaur teologia positibuaz ezer guti idazten dela, alegia. Euskaraz gaur erlijioaz idazten den gehiena, delako teologia fundamental edo oinarrikoaren mailakoa da.

Honek badu bere arrazoia; idazten duenak problematika jakin bat ohi du. Hori lehenik. Eta, batez ere, idazten duenak irakurlego jakin bat ohi du begien aurrean, eta nahi berezi bat.

Nahi berezi hori kasu hontan, gure herrian (aitortu nahi ezik ere), bizi dugun erlijio arazoa bere egiazko galderetara bihurtu nahia da. Asko eta askotan birresan denez, gure erlijio arazoa sakon sakonekoa da. Erlijio arazoa sakon sakonean filosofiako arazo bilakatzen da. (Filosofia, hemen, gizonaren galdera nagusien azterketa legez ulertzen dut). Hori horrela bada, ez da harritzeko filosofoek zer esanik ukaitea, eta bidezkoa, berriz, gu entzuteko prest egotea.

Erlijio arazoa filosofia mailara bihurtzeak, erlijioa ere guti batzuen diskusio tresna egiteko arriskua du, eta herri guztiarena ezer izan bada, erlijioa izan da. Filosofia mailan planteaturiko erlijio arazoa hotza gerta daiteke, beroaren beroan hotza, sakonegia, bizirik gabea, urrutiegikoa. Erlijio arazoa gure herrian egiaz sentitzen dutenen egunoroko egunetik oso urruti gelditzen den zerbait da.

2) Gaur gure herrian erlijioaren eta, zeharka, kristautasunaren apologetika edo defentsa egiteko motodurik onena ez da inola ere elizaren handitasunaz eta jatortasunaz mintzatzea, edo zerbait antzekorik egitea. Metodurik onena, dudarik gabe, erlijio arazoa umekeria ez dela nolabait demostratzea da, salaketa horrek ematen bait digu min sinestunoi, erlijioaren izenean umekeria asko egin dela geuk ere ikusten dugu eta. Erlijio galdera ume galdera ez dela demostratzeko, berriz, zer egokiagorik ezkertiar sona duten batzuek erlijio galdera gizonak duen sakonena dela esaten dutela agertzea baino?

Nik, egiaz, ez dut uste hori demostratu nahia denik liburu honen lehen asmoa. Lehen asmoa hori balitz, erlijio arazoa inuzenteen galdera dela diotenei bakarrik zuzendua legoke liburu hau. Nik ez dut behintzat nere lantxoa horrenbeste mugatu nahi. Inuzente maila hori gainditu duenak, jarrai dezala goian, erori gabe, kontuz.

Zer dela eta, beraz, filosofo agnostiko baten erlijio azterketa? Guk bizi dugun erlijio arazoa ez da txiripaz agertua. Filosofiaren eta humanismoen krisiarekin batean gertatu da, eta badute elkarrekin zerikusirik. Mendebaleko gizarteak bizi izan duen erlijio ziurtasuna zerk jarri duen balantzan iku-

si beharra dago, baldin egungo kulturaren barruan bizl den batek erlijio arazoari erantzun pertsonal bat aurkitu nahi badio.

Max Horkheimer krisi honen testigu aparteko bat izan da. Testigu apartekoa batetik, eta erantzun guztiz pertsonala ematen ahalegindu direnetakoa, bestetik.

Joxeba Arregik, Z. *Argia*-n, pentsalarl honratu bat deitu zion Horkheimer-i, eta, harek dioenez, badugu pentsalari honengandik zer ikasirik.

Max Horkheimer: bizitza

Gizon batek dioena ulertu nahi denean, gizon horren bizitza ezagutzea oso interesgarri izaten da. Hontan ere ez da autore guztiekin berdin gertatzen. Zenbaiten pentsakeraren ardatza aurkitu nahi denean, nahikoa izan ohi da holako edo halako ideologia altortzen duela jakitea. Intelektualak ideologiari marioneta huts direnean, dotrina jakin bat birresan beste egitekorik ez dute ohi; horrelako batekin, nahikoa duzu kristau, marxista ala ziklista den jakitea.

Aztertu nahi duzun autorearen ideologia baten karioan agintzen dioten «txio-txio» abesten dutenetakoa ez denean, haren bizitzan aurkitu behar duzu hau edo hura esatera eragin dion indar izkutua.

Horkheimer azken hauetakoa da zalantzarik gabe. Horkheimer teoria kritikoa sortzailea da, eta teoria honek inguruko gizartearen azpi-Indarrak eta joerak, alderdi onak eta arriskuak aztertzea du helburutzat. Horkheimer-en kasuan, behar beharrezkoa da haren ingurumaria ezagutzea, haren bizitzan eragin nagusia ukan zuten gertakizunetz jabetzea. Helmut Gumnior kazetariak honela dio: *Interesgarri da oso, Horkheimer-en filosofia haren bizitzan nola birragertzen denaz konturatzea* (1).

(1) MAX HORKHEIMER, *Die Sehnsucht nach dem ganz Anderem. Ein Interview mit Kommentar von Helmut Gumnior*. (Guztiz Bestelakoarenganako irrika. Interview bat, H. Gumnior-en Komentarioarekin), 13.

Horkheimer, Stuttgart-Zuffenhausen-en jaio zen 1895ean. Gurasoak Judutarrak zituen. Aita, testil fabrika bateko nagusia zuen. Bere ahalegin eta indarrez dirudun gertatutako merkataria hura, XIX. mendeko gizarte burgesaren ispilu egokia zen. Trazidional bezain liberal zen Moriz Horkheimer-ek itsu itsuan sinesten zuen gizabanakoak gizartearen barruan norgeritazeko duen kapazitatean. Judutarra bazen ere, ez zen judutar erlijioaren esanetara makurtzen zirenetakoa. Merkataria zen, eta bakoitzak bere egokitasuna agertzeko hain aproposa zen ezeren loturarik gabeko erosketa-salteketa hartan aurkitzen zen bere saltsan.

Max Horkheimer ere gazte gaztetatik ohitu zuen altak «saltzailerean» sekretoetan. Semea ere bide hontatik nor bihurtzea zen aitaren ametsa. Eta semea, saltzailletza utzi eta filosofia ikasteari lotu bazitzaion ere, barren barrenean eramango du, nor denak edozein ingurutan ere nor izateko duen kapazitatearen ustea, eta hala izateko grina.

Hemezortzi urte zituelarik egiten du Schopenhauer-en ezagutza. Hau ezagutzeak eragin zion ziurrenez filosofiari heltzera. Nolanahi ere, bere bizitza guztirako geldituko da Schopenhauer-en idazkien adiskide.

Oraindik filosofia ikasle zela gauza batetaz jabetu zen behin betirako:

Gerrateek eta erreboluzioek garbi utzi dute, filosofoek gizarte arazoez gehiago kezkatu behar luketela (2).

1920 inguruan Marx aztertzeari ekiten dio. Bi arrazoi ditu hortarako:

1) Lehen mundu gerratean parte hartu duen Horkheimer-ek bizi egin du gizabanakoaren ahuleria. Udazkenean horbela legez haruntz-honuntz ikusi du gizona, indar eta agindu izkutuen esanetara. Indar horiek aztertu egin behar dira. Hontan Marx izanen du maisu.

2) Marxen ideiei jarraituz sortu zen proletarioen indarra, sortu ziren partidu politikoak, esperantza handi zitzaizkion, eta bene benetan uste ukan zuen gerrate ondoreneko krisi eta arriskueta zegoen Europar Irteera bat eskaini ahal ukanen ziotela.

1922an Frankfurt-era inguratzen da, Sozial inbestigazlorako Institutuko irakasle bezala. *Sozial inbestigazlorako aldizkaria* delakoan lan egiten du

Hitler agintera iristen den arte (1933). Hitler-engandik ihesi, urtebete Igarozten du Paris eta Ginebran. 1934ean Amerikara aldatzen da. Hemen ere iritxi orduko ekiten dio Istitutua berriz eraikitzeari. Pollock, Marcuse, Löwenthal, Erich Fromm ditu inguruan laguntzaile. Geroxeago Adorno ere bere ingurura biltzen du.

Ameriketara idazten ditu Horkheimer-ek bere lanik ezagunenak. 1935, urte inguruan desarroilatzen du bere *teoria kritikoa*. Gerora teoria honi ondorenak ateratzera dedikatuko da, Adornorekin batean. Elkar-lan hauxe da hain ezaguna den «Frankfurteko Eskola»-ren oinarria.

1949an Alemaniara itzultzen da, «bere jaioterrian inon baino gehiago eragin dezakeenaren ustetan».

1951an jartzen da berriz martxan Gizarte-inbestigaziorako Istitutua, eta urte berean Frankfurteko Unibertsitatearen erretore aurkeratzen dute. Urte gutitan, sona handiaren jabe egiten da Horkheimer-ek zuzentzen duen Istitutua. Duela bospasei urte ezagutu du bere eraginaren gailurra. Orduantxe agertu ziren alemanez Horkheimer-ek hogei-hogei tahamar urte lehenago idatzitako lanak (3). Urte horietako «Frankfurteko Eskola», Europako ezker berriaren habiarik maiteena zen (Ik. Xabier Mendiguren: *Europako ezker berria*, Etor 1972, 18-27 orr.). Frankfurteko eskola izan zen 1968ko Parisko erreboltaren eragilerik garrantzizkoenetakoa.

Azken lau urte hauetan puntu asko galdu ditu Frankfurteko Eskolak. Urterik onenak joanak zaizkiola dirudi, haren oraingo eraginari bagagozklo behintzat. Atzerakada hau (eta ez dut arrazoi hau arrazoi bakartzat eman nahi) Horkheimer-en azken urteetako pentsakera ezagutzearekin batera gertatzen da. Pesimismo kutsu gehiegi aurkitu zitzaion, haren ideietan oinarriturik jo-eta-su ekin ahal izateko.

Erljio arazoaz agertu dituen iritziak ere txokagarri gertatu dira. Iritzi hauek agertzearekin, ikasle gazteak beregandik urruntzea besterik ez duela lortu esan daiteke. *Hereje baten azken orduko aitortzaz* mintzatu da jendea (3).

Galdera bat sortzen da hemen: Hain txokagarri gertatzekoak ahal ziren Horkheimer-en azken urteetako iritzi hauek? Ez ote dute, zuzenago aztertuz haren pentsatze-prozesuaren azken ondorena adierazten?

Galdera honi erantzun ahal izateko, Horkheimer-en pentsakeraren bila-kaera aztertuko dugu. Horkheimer-ek erlijioaz dioenak badu Teoria kritikoa-ekin zerikusirik, edo eta bi Horkheimer ezberdinen aurrean aurkitzen gara. Horkheimer-ek ezer guti idatzi du erlijioaz. Halere, mintzatu izan zen apurretan, ez zion erlijio arazoari atsedean ordutako «hobby» bati bezala heldu. Erlijioaz kezkatu bazen, erlijioa ere bere teoria kritikoa-ekin aztertu nahi zuen munduaren barruan ikusten zuelako kezkatu zen.

Max Horkheimer 1973ko Uztailaren 9an hil zen.

Horkheimer eta Teoria kritikoa

a) Lehen pausoak. 1940 ingurura arte

Pentsakera eta azterketa kritiko batek gizarteari zer emanik bazuela sinesturik filosofiara murgildu zen Horkheimer-engan, garbi suma daiteke eboluzio bat. Bilakaera hau, garbien, berak sorturiko *teoria kritikoa*-ganako zuen itxaropenaren neurrian agertzen da.

Teoria kritikoa, funtsean, hauxe besterik ez da: Filosofiak (eta giza arrazoimenez eginiko edozein azterketak) gizartean eta gizartearekin duen egitekoa, dituen posibilitateak eta ukan dezakeen eragina teoria mallan tematizatzeo ahalegin bat.

Lehen esan dugunez, Marxen eskutik doa Horkheimer gaztea, gizarteak gizabanakoagan duen eraginaren indarra ezagutzen. Gizarte-egituren Indarrez jabetu zenez gero, zuzenki gizarte arazo diren haiek kezkatzen dute nagusiki. Jakintza oro, gizarte egitura horiek azterkatzera, gizarte egitura horiek egokitzera zuzendu behar da.

Horixe egin nahiz sortua zen marxismoa, eta esperantza bitxia zitzaion.

Gure mende honen lehen erdian, esperantza handi bat zen proletargoaren kontzientziatzea. Krisi politiko gogorrean eta infla-

zioaren atzaparretan aurkitzen ziren Europako lurraldeetan eragin handia ukan zezakeen. Langileria harek, intelektualekin batean borrokatuz, Nazionalsozialismoari ateak itxi liezazkiokela pentsatzea ez zen espekulazio txoro bat [1970ean esana] (4).

Inbestigazio sozialerako aldizkaria-ren egitekoa eta asmoa hitz hauetan bildu zituen lehen alearen hitzaurrean:

Egungo gizarte-prozesuaren teoria bat bildu nahiz luke aldizkari honek, hortarako zientzia ezberdin guztiak elkar-lanean gizarte arazoetara murgil araziz.

Gizartearen berritze hortan intelektualek zuten egitekoan, tinko sinetsi zuen beti Horkheimer-ek. Egiteko hori bete zezaten, egoki egin behar lan.

Filosofiak gizarte-kritiko izan behar du. Gizarte kritika hori Marxen bidetik doa. Marxen bidetik bai, baina ez Marxek zioena bera birresanez. Azterketa oro kritikoa da. Ez dezake bide jakinik ukan, Garaiko arazoel erantzun nahiz egina behar du izan.

Horkheimer-ek ere produzio prozesu bat bezala ulertzen du gizartea. Ulerpen hortan, ordea, ekonomia ezezik, politika, zientzia, artea etab. ere kontutan hartzen ditu. Gizonaren bizitza ekonomiaren esaneko gerta daitekeela garbi agertu da, baina.

Zientzia guztien azterketaren indarrez, giza-bizitzaren nahaste eta haustearen arrazolez jabetuz gero, ekonomia gizonaren esanetara

jar daitekeela ere sinesten du. Hortarako ilargiazko metafisikaren hitz hutsak (gizarte prozesua bost axola izanik, izpirituaren nagusigoa aitortzen duenarena, alegia) alferrik dira, eta produzio indarrez kanpo ezer ez ikus-tereekin ere, ez goaz inora. *Cafe-ko Marx ez dut gogoko.*

Teoria tradizionalak, marxista ortodoxoena ere barruan delarik, behin sorturiko ideologiaren lejitimazio huts bilakatu dira. Sortu ere hortarakoxe sortu ziren. Teoria kritikoak ez du inoiz aurrean dugun errealitatearen zerbitzuan lan egiten. Geroan du beti gogoia. Aldatu ahal izateko azterkatu nahiz ditu aurrean dugun errealitatearen izkutuko indarrak. Kritika ere, ordea, gizarte arazoaren harian egin behar du. Kritiko pentsakera ez da, beraz, logikoa: gizarte prozesu konkretu bat da bera ere.

(4) Id., 17.

Gizarte prozesoa dialektikoa da, eta hala izan behar du teoria kritikoa ere. Teoria kritikoa ez daiteke ideologia totalitario baten panfletari bihurtu.

Asmo eta esperantza bizi honekin sortu zuen Horkheimer-ek bere teoria kritikoa. 1940an argitara eman zuen entsegu batean, honela agertzen du filosofiaren gizarte egitekoa:

Askotan galdetzen dena da hau: Filosofia politika ote? Ez beti. Hala behar luke izan, politiko izatea, gizarte egoeraren kritikalaria eta azterkalaria eta berrikuntzarako eragile bezala ulertuz gero... Zenbait kondaira unetan, politika gertatu da filosofia. Frantziako ilustrazio garaian, adibidez ... Zenbait aurre-irritzi hautsi zuen orduan filosofiak, eta gizarteari gizakoiago izateko atek ireki zizkon... Orduko filosofia, politiko gertatu zen, garaiko egoerari erantzun ziolako. Hura birresate hutsarekin, ez goaz gaur inora... Guk ere egungo gizonari bideak isten dizkioten ateen giltzak aurkitu behar ditugu. (5).

b) 1940 ingurutik aurrera

Ameriketara bizi den Horkheimer, gero eta pesimistago ikusten da teoria kritikoa egitekoaz eta posibilitateaz. Gauza batetaz konturatzek eman du egoera hontara.

Gaitza barren-barreneraino sartua dago. Pentsatzeari berari ere bideak erabakiak zaizkio, aurrez markatuak.

Filosofiaren krisia gero eta nabarmenago gertatu zitzaion, eta Horkheimer-ek ezertan sinesten bazuen, filosofian sinesten zuen, gizonak pentsatzeko duen ahalmenean. Gizonak hori galtzean, indarraren mende gelditzen da guztia.

Stalin-en indarraren menpean zegoen Rusia eta Amerikako gizarte indartsu eta aberatsa zituen begien aurrean. Bata bezala bestea, barren-barrendik pipiak jota ikusten zituen.

Marxismoa itxaropen izan zitzaion behin. Ilustrazioaren tradizioa jarraituko zuela uste izan zuen. Lehen gerrate garaian jaso zuen lehen desilusioa. komunista alemanek hartu bide zuten jokabidearekin. Bigarrenaren atetan,

Stalin eta Hitler-ek eginiko itunak garbi agertu zion, Marxen erakutsletan oinarritzen ziren laterriek predikatu zuten gizapertsonaganako errespetoa hitz hutsetan gelditua zela.

Sartaldeko lurraldeetan ere ez zen itxura hoberik.

Gehiengoaren iritzi edo gogoaren printzipioa... indar nagusi bilakatu da, eta indar hontara makurtu behar du pentsatzeak bera ere. Jainko berri bilakatu da (6).

Gehiengoaren nahiak ez du «nortasunik». Gizonek errespetatzen duten bakarra, indarra da. Metodu totalitarioekin aurrez-aurre aurkitzen denean agertzen da argumentu demokratikoaren inolako soluziobiderik gabeko indarrik-eza. Eta metodu totalitarioak era askotakoak izan daitezke. Egiazko demokraziak ez dezake itxaron indarra duenaren propagandari kontra egiterik.

1947an *Arrazoimenaren itsutzea* argitaratu zuen.

Badirudi, pentsatzea bera ere industri-prozesuaren mailara bihurtu dela. Asmo guztiz konkretu batzuen esaneko dago. Hitz bitan, Produzioaren euskarri trinko (7).

Arrazoimena instrumentu huts bilakatu da. Filosofia, Ideologia huts. Kanpotik ezarritako kate batez lotuak daude, eta itsu dira guztiz.

Zeintzuk dira, arrazoimena bera ere formalizatzearen ondorenak?

Arrazoimena formalizatuz gero, justizia, berdintasuna, zoriona, eraman-kortasuna... eta honelako kontzetuek ez dute gehiago zuztarrik. Ez dira gehiago, ez asmo, ez helburu.

Engungo intelektual normalaren pentsakeran, ez dago zientziaren autoridadea besterik. Nork esan dezake ideal hauetako edozein bat, egitari zuzenduagoa dagoenik, guztizaurkakoa baino?... Zuzentasuna eta askatasuna, injustizia eta zapalkuntza baino hobek direnaren aitortzea, ez dago zientzia mailan inola ere baietzatzerik, eta alferrikako hitz-jarioa da. Gorria urdina baino politagoa, edo eta arraultza esnea baino hobea dela esatea bezalatsu da (8).

(6) Id., 18.

(7) Id., 15.

(8) Id., 10.

Ilustrazioa, joanean-joanean, superstizio edo zorakeria bihur daiteke... Behin aurrelari izandako teoriak, zapalketarako erabil daitezke gerora. Teoria horiek guztien eta betirako erremediatzat hartu orduko, horixe gertatzen da, hain zuzen (9).

Munduan egizatzen zen «marxismoak» iritzi hauxe merezi izan zion.

Problema ez zen, ordea, marxismo ortodoxoarena bakarrik. Marxismo ortodoxoarengandik oso aldendua aurkitzen zela egia da noski. Garai honetako Horkheimer-ek *oso urrutitik ikusten zuen marxismoa*, Adornok erabiltzeko hitzez esateko. Urrutiratze hori marxismoa ulertzearen desarrollo huts bat bezala kontsideratzea, *gaurko astronomiarekin Kopernikoren desarrollo hutsa entenditzen bada bezalatsu litzateke* (Azurmendi).

Horkheimer-en marxismoagandik aldentzea, indibidualismora bihurtze bat izan zen. Hau zen Horkheimer-ek buruan zuen galdera garrantza: Teoria guztiak ez ote ilusio bat, garai bateko humanismoa ilusio gertatu zen bezala? Posible ote da ideologia bihurtuko ez den teoriarik?

Susmo bizi honekin bizi den Horkheimer-en interesa, gizabanakoarengana bihurtzen da. Libro diren gizabanakoek bakarrik osa, dezakete libro den gizartea. Une hontan gertatzen da Horkheimer-engan, kontutan hartzekoa den perspektiba aldatze bat.

Aurrera ere, noski, gizartekoi bezala ulertzen du gizona, eta gizabanakoaren arazoetara bihurtze hau ez da gaizki ulertu behar.

Gizabanakoa emanzipatzea, aske egitea ez da gizabanakoa gizarteagandik askatzea, baizik eta gizartea atomizazio batetik gortzea. Egungo kolektibizazio eta «cultura de masas» hontan, atomizazio hau bere gailurra harrapatzen ari da (10).

Gizarteak eta gizabanakoak dialektikazko erlazio bat dute. Hori ez du ahaztu Horkheimer-ek. Nola aurki daiteke bi elementu horien sintesia?

Hemen dago arazoa. Atzera jotzea alferrikako da. Lehengo erako indibidualismo zaharrera itzuliz, ez. Ez dago historia direkzioz aldatzerik. Aurrera begira aurkitu behar da soluzioa. Gizartearen eta gizabanakoaren arteko itxuraz konpondu ezineko etena korapilatze bide bakarra hontan dakust: *pentsatzearen askatasunean* (11).

(9) Id., 17.

(10) Id., 24.

(11) Id., 60.

1947an, *Dialektik der Aufklärung* eman zuen argitara, Adornorekin batean. Ilustrazioak ere badu bere dialektika. Egun, dialektikaren desmitifikazio bat beharrezko da. Ilustrazioaren egitekoa, mundua mitoetatik askatzea izan zen. Gaur, bera bilakatu da mito. Ilustrazioak naturaren jabe bihurtu zuen gizona; baina lortu zuen hori, munduko erlazio guztien ardatz indarra dela onartzearekin ordaindu zuen. *Ilustrazioak gauzekin, diktadoreak gizonekin legez jokatzan du* (12). Ilustrazioa mito bezala aitortuz itsu-itsuan jarraitzen badugu, diktadoreak bezala bukatuko dugu guk ere.

Pesimismoa

a) Schopenhauer

Zenbait ezkertiarrek, jadanik esan dugunez, teoria kritikoa egungo gizarte-ordena ankazgora itzultzeko errezetarik beharrezkoenak aurkitu uste zituen bitartean, ez zuen Horkheimer-ek berak erreboluzio batean esperantza gehiegirik (lehen baldintza nagusia falta zela ikusten zuen); eta gutiago, berriz, filosofiak errezetak eskuratzeko posibilitaterik zuenaz.

Filosofiagandik gaur itxaron daitekeena, honela bildu zuen Kant-I buruz ari zen batean:

Bi alderditatik begiratuta du filosofiak gaur esatekorik: a) Erljioren ordezkari agertu diren idoluak deuseztatzean [sortaldera begira nagusiki]; b) [eta hau batipat sortaldera begira] Lanterak, erlazio-moldeek, instituzioek gizabanakoaren izakera sakon sakonetik moldatzen dutela onarturik ere, haiek daudela gizonaren zerbitzuan, eta ez alderantziz, behin eta berriz gogoratzean. Askatasun enpirikoa, moral edo gizakoi deitzen den edozein ekin-zatetarako baldintza da (13).

Desmitifikazio lan hau beti egin beharko du pentsalari kritikoa. Egiteko hontara bultzatzeko, ez zezakeen Schopenhauer baino egokiagorik aurki.

(12) Id., 25.

(13) Id., 26.

Hemezortzi urte zituela irakurri omen zuen lehenengoz Schopenhauer: *Aphorismen zur Lebensweisheit*. Gerora ere sarri itzuli zen honen idatzieta-ra. Zenbait lantxo ere eskaini zion haren pentsaera aztertzeari.

Pesimismoaren filosofutzat jotzen da Schopenhauer. Horkhelmer-en Irl-tziz, ez omen zen harritzeko garai hartan pesimista izatea.

Pesimistak beti izan dira historian zehar. Hegesias-ek (300 K.a.), bizi-tzeak ez zuela merezi, zioen. Eskeptiko joerek beti izan dute indar guti edo gehiagò. Bizitzaren zentzuaren galdera, beti izan da galdera garrantzizkoa eta zaila. Galdera honi historian zehar eman zaion erantzuna, teologikoa izan da. Zientzia bera ere teologiazkoa bait zen lehen garaietan. Erdi-aroen, Jainkoa, arima, salbazioa eta honelako teologiazko kontzetuak, Perogrullo-ren egia ziren. Erlijio ikuspegiz eraikia zegoen mundua. Hori dena onartzen ez zuena, ez zegoen burutik sano.

Erdi-aroren bukaeran, bere bideari ekiten dio zientziak. Teologiaren hegalpetik kanpora jotzen du. Bata bestearekin lotzea gero eta zailago gertatzen da. Bataren eta bestearen egia konpondu ezinak gertatzen dira. Erreformak kristautasuna borroka hontatik askatu nahi du. Sinesmena, zientzia-ren eta teologiaren arteko borrokatik landa zegoela irakatsi zuen. Sinesmena, Jainko-hitzaren entzute hutsean datza, ez dezake gizonak inola arrazoitu.

Soluzio bide izan nahi zuen honek, ondorio latz bat zekarkion gizonari, hondo hondoan: gizon sinestuna bi maila ezberdinetan bizitzera kondenatua gelditzen zen: sinestuna eta jakituna bi gizon gertatzen ziren gizon baka rrean. Honela ezin zitekeen jarrai.

Modernu-aroko jakintsuak elkartasun bila doaz berriro ere. Decatre, Leibniz, Kant, eta guztiek, Jainkoari leku egiten diote beren filosofi sistemetan. Guztiek aurkitzen dute giza-ekintzaren arrazoitzea Jainkoagan oinarritzeko bidea.

Halere, soluzio bideak gero eta estuagoak gertatzen dira. Jainkoaren baia edo eza positibuki arrazoitzea gero eta zailago aurkitzen da.

Jainkoak eskutatik aldegiten dio jakintsuari, eta Jainkoarekin batean, giza-bizitzari azken zentzua ematen zion oinarri hura galtzen du. Jainkoa galtzearekin, bizitzaren ulerpenerako, posibilitate izugarri bat galtzen du gizonak.

Hori egia biribila da; baina Jainkoa egia positibu eta nahitaezkotzat ematea, derriorez galdu da, Horkheimer-en iritziz.

Jainkoa urrutiratzean, pesimismoa geureganatu dugu. Egoera honi aurrez aurre begiratu zion pentsalari bat izan zen Schopenhauer.

Erljioa nahitaez joan dela galtzera, garbi iruditzen zaio Horkheimer-i. Erljioa galtzean, ordea, gaur ere gizonak behar beharrezkotzat jotzen dituen mila balio airean gelditu dira. Erljiorik gabe, ez du bizitzak nahitaezko sentidurik, ez dago behin betirako egiarik, giza-ekintzak (moralak) ez du nola nahi ere egokiena duen jokabiderik.

Zalantza bihurtzen da nagusi. «Bizi nahia», bizitzan jarraltzeko gizonak duen euskarri bakarra. Eta bizitzaren euskarri bakar den «bizi nahi» hontan aurkitu behar, nolabait, bizitzarako irakasle bakar daitekeena ere.

Hauek dira Schopenhauer-en pesimismoaren oinarriak. Schopenhauer-izentziaren mundu ikuspegia bereago zaio erlijiozkoa baino. Erljiozko ikuspegi hau, gizadiaren baitan behar beharrezkoa izan delarik ere, behin betirako gauditu du prozesu historikoak. Baina giza-bekatuarekin bakar-bakarrik utzi du gizona.

Kristautasunaren irakatsirik nagusien eta sakonen bezala, jatorrizko bekatuaren hura jotzen zuen Schopenhauer-ek. Ipuin erlijiozko horrek dioena, beti baieztatu du historiak. Erljio agerpen honek duen alderdi positibua galdu dugu gaur, eta hori galtzean gertatu zaigun zuloa, ez dezakegu inola bete.

Gizona eta gizartea, irteerarik ez duen erabaki-behar baten aurrean aurkitzen dira. Hona hemen: Gizonari nor gertatzeko bideak libre utzi eta askatasuna eskainiz gero, zapalketa izango dugu berehala begien aurrean. Gehien dezakeen hura, gainean izango da laster. Berdintasunaren eta justiziaren bidetik jotzea erabakiz gero, berriz, «robot»-en mundu administratu batera goaz poliki poliki. Bata ala bestea: askatasuna eta zapalkuntza, edo eta justizia eta aurrez erabakitako giza-bizitza moldea.

Giza mailan ez du honek sintesi posiblearik; giza mailaz kanpo, berriz, ezereza dago.

b) Horkheimer bera

Horkheimer-ek bere-bere egin zuen pentsakera hau. Oraindik gehiago: *Pesimismoa gaur* hitzaldian (1971) honoko hau zioen:

Schopenhauer-engan, pesimismoa ez da, nere iritzirako, gaurko egoerari dagokion bezain nahitaezkoa (14).

Schopenhauer-en pesimismoa ez da erabatekoa. Kristau eta budista elementu asko zituen oraindik. Schopenhauer-en pentsakeran, zabalik gelditzen da oraindik metafisika mailako itxaropen baterako leihatila bat. Harrentzat, bere «ezerezaren» kontzetuak bazuen zenbait adierazgarri metafisiko. Beste animalia mota guztiak bezala, gizadia ere batasunera doa. Gizadia ere berdinkaturiko animalia-mota bat bilakatuko da. Gizadi berdinkatu hortan, norberekoikeria gainditzen duen oro, «Guztien nahimen» den hortara itzuliko da. Itzultze hau nolabaiteko salbamen izango da, Schopenhauer-en iritziz, Konpasioz eta elkar-pozez jokaten duenak, «Nahi» saildu horren esana betetzen du. Norberekoikeriaren borroka inozoak gainditzen dituenak, hautsi du nolabait norberaren izaerak suposatzen duen kaiola gogorra.

Bere aberriaren alde heriotzara doana, libro dago, izaera norbere pertsonara bakarrik biltzeak suposatzen duen iruzurretik (15).

Horkheimer-ek ere onartzen du bere eguneroko bizitzan, Schopenhauer-en ikuspegi honen ederra, giza-jokabideari dagokionez.

Nik gaur neure ezkont-bizitza gogoratzen badut, aitortu behar dut..., nere andreak bere bizitza neri eskaini didala, eta neretzako ere ezer baino lehenagoko gertatu dela, eta horrek biok osatu egin gaituela. Eta pozik aitortzen dut gainera (16).

Baina Schopenhauer-ek honelako esperentziei aurkitu nahi dien lejitimazioak ez du edozein erlijioarenak baino euskarri sendoagorik, Jainkoa badela frogatzea ezinezko gertatu zaigunez,

(14) MAX HORKHEIMER, «Pessimismus heute» (Pesimismoa gaur), *Sozialphilosophische Studien* liburuan, 1971, 143.

(15) SCHOPENHAUER, *Sämtliche Werke*. Bd. IV, 51. or.

(16) HELMUT GUMNIOR, 73.

nahitaezko zentzu bat gorde nahi izatea alferrikako da. Giza askaterien eta hankasartzeen gainetik dagoen egia bat, ez dago teismoaz aparte aurkitzerik, ez izaterik ere (17).

Schopenhauer-en garaiaz gero, eskaini du gizarte prozesuak pesimismoiari lotzeko arrazoi berririk. «Zalantza»ri buruzko idazlantxo batean, egungo arrisku berri bat salatzen du: Schopenhauer-en garaian, zalantza gizakoi zen oraindik. Gizaldietan zehar bizi izandako ziurtasun metafisikoaren ondorengo zalantza hura ez zen parregarri.

Gaur egunean zalantza romantiko bihurtu da. Zalantzak berak ere ez du gaur lekurik (18).

Zalantzarik gabekoaren gizatasuna, berriz, parregarria zaio. Zalantzarik ez duena da, arrazoimena instrumentu huts bihurtu diotenaren lekukorik garbiena. *Egia orok berekin du, nahitaez, galdera eta beldurra.*

c) Pesimismo eta zalantza giroan

Azken orri hauetan, Horkheimer-en pesimismorako bidea agertzen saiatu gara. Pesimismoaren filosofiak gaizki ulertua izateko arrisku handia du. Pesimismoa guztiz negatibuztat hartuz gero, pesimismo kutsuko pentsakera oro norakorik eta zertarakorik gabekotzat jo dezakegu.

Pesimismoa eta munduan ezer onik ez ikustea, bi gauza oso ezberdin dira Horkheimer-entzat. Pesimismoa ez da inolako esperantzarik ez ukaitea. Pesimismoa ez dago egiazko optimismoarekin begiz-begi. Pesimismoa, optimismoaren baldintza da. Pesimismorik gabe, ez dago optimismorik. Zalantza eta beldurrik ez duenaren optimismoa ez da optimismo, inozokeria baizik: bere burua hondorik ez duen zulora botatze hutsa. Horregatik,

pesimista-pentsakera hau zabaltzeak ondoren jator gehiago lekarke, gero eta gehiago zabaltzen ari den heziketa profesional hutsak baino (19).

(17) id., 41.

(18) «Bemerkungen zu Schopenhauers Denken zu Wissenschaft und Religion» (Schopenhauer-en Zientziari eta Erljioari buruzko pentsamenduari oharrak). *Sozialphilosophische Studien* II-buruan, 1971, 150 or.

(19) *Pessimismus heute*, 145.

Horkheimer-en pesimismoak ez du borrokarako indarrrik lapurtzen. Sendotu egin dezake, gizabanakoaren eta gizartearen arriskuak argitzen dituen neurrian. Gizonari bere borrokaren egiazko maila agertzen dio.

Gizona eta gizartea aurreruntz doaz nahitaez. Aurrerapen horrek badu gauza onik (frogatu beharrik ez dago); baina aurrerapen horren izenean, ez daiteke edozer galtzeko prest egon, ez eta edozein loturetara biltzeko ere. Aurrerapenak ez du berezko lejitimazio metafisikorik, Aurrerapen horren esaneko eta morroi ginatete guztiok, baldin pesimismoaren pentsakerari sarre- rari-rik uzten ez badiogu, pesimismoari berez dagozkion zalantza eta azterketa gureganatzen ez baditugu.

Gero eta erosoago eta organizatuago den eta izanen den gizakeraren barruan gizon jarraitu nahi badugu, pentsatzerakoan askatasunean nor-jokatzea beste biderik ez dugu. Eta, halere, izanen dugu nahiko lan.

Egiatzko zalantzak gizako asko bihur zezakeen egiazko gizon (20).

Pentsakera-giro hontan, eta pentsakera-giro honek bultzata, iritsi zen Horkheimer Guztiz Bestelakoa irrikatzera. Giro hontan heldu zion erlijiozko bezala ezagutzen den gai-mailari, eta aske heldu ere, nahiz eta beren gidaritzat zedukatenez muzin egiten ziotela ikusi. Hitz hauek biltzen dute bere bizitzari ezarri zion zeregina:

Aberriagana duen maitasuna, herriari egia esanez bakarrik baiezta dezake akademiko batek, baita horrek bakarrik gelditzea suposatuko balu ere (21).

Horkheimer eta erlijioa

Sistematikoki, ez du Horkheimer-ek ezertxo ere adierazi erlijioaz. Lehen esan dugunez, ez zen teologu bat izan, ez eta zuzenki erlijio-gertakizuna azterkatzen jardun zuen bat ere.

(20) Id., 146.

(21) Helmut Gummlor, 36.

Haren erlijio arazoari buruzko iritzia, azken urte hauetan egin zizkloten bi edo hiru elkarrizketetatik ezagutzen dugu. Elkarrizketa hauetan (elkarrizketa orok duen mugatasunean bada ere) eman zuen bere pentsakeraren mulnaz jabetzeko adina ezagupide.

Elkarrizketa hauetan luzeena, liburu batean bildu du Helmut Gumlör kazetariak, sarrera luze bezain interesgarri batekin: *Gutziz Bestelakoaganako irrika*, Hamburg 1970.

Hontaz gainera, jaso dugu inprimaturik dagoen erlijioari buruzko beste zenbait hitzaldi ere. Guztiak azken urte hauetakoak dira: *Erljioaren lberalzioari buruz zenbait ohar txo*, 1970; *Schopenhauer-en pentsakera zientziari eta erlijioari buruz*; 1972; etc.

Iritzi guzti hauek Horkheimer zaharrak adierazi zituelako edo, zahartzaroko txorabioek sortarazitako amets ilunen fruitu huts aurkitu ditu askok. Hala ote trazendentziari, guztiz-bestelakoari buruz esan digun guztia? Arrazoi ote zuten haren azken urte hauetako iritzietan herese baten aitortza ikusten zutenek? Ikus dezagun berak esandakoa, zeren aitortza batez mintzatu ahal ukaiteko ez bait zuen berak erlijioaganako postura berririk hartu.

Erljio positibu oren kritika

Trazedenteaz hain sutzuki mintzatuko zaigun Horkheimer ez zen inoiz erlijiodun edo sinestun izan, ez behintzat erlijiodun izatearekin ulertu ohi den esanahi normalean. Horkheimer-ek ez zuen inoiz erlijio positibu bat onartu. Jainko bat ez zuen inoiz ezertarako postulatu. Jainkoa baden ala ez, ez dezakegu guk inola ere frogatu.

Jainkoaren egia edo gezurra frogatu nahia, beti izan da gizonaren grina berezietako bat. Ilustrazioa ere, bere lehen garaietan, Jainkoaz positibuki zerbait agertzen lehiatu zen. Gero eta ezinezkoago bihurtu da hau, eta ilustrazio horren beraren ondorio bezala hain zuzen. Prozesu hori derrigorrez gertatu da Horkheimer-en iritziz. Jainkoa badenik ez dezakegu suposa, eta gutiago berriz suposatu eta lasaitu.

Jainkoagan sinestu egin daiteke beharbada. Hontaz, ordea, (hau da,

positibuki sinesteaz) ez zen Horkheimer inoiz mintzatu. Ez zen ez kristau, ez judutar sinestun, ez beste kredo baten jarraile. Kredo guztiak baztertu zituen Horkheimer-ek. Ez zuen inoiz dogmarik onartu, eta dogmarik gabeko sinesmenik ez da, dogma nahi den bezala ulertuta ere. Ez ditzakegu gure ekintzak Jainko baten esanetara zuzen.

Baina, eta nolabait adierazteko, erlijioso agertu zitzaizgun bere azken iritzietan. («Erlijioso» eta «erlijiodun» berezketa egitea nahiago izan dut, erlijiodunak eta sinestunak bereztea baino; erlijiodun eta sinestun batera doaz nahitaez guk erabili ohi ditugun erlijio eta sinesmen kontzetuetan.

Buruz berez daitezke behar bada, ez praktikan ordea. Protestanten filoso-fi moldeetan posible daiteke berezketa hori, erlijiodun izatearekin sinesmen konkretu batek, kredo batek jaso dituen eraskin kulturalak bakarrik ulertzen badira. Bestalde berezketa hau, nere iritziz, guztiz teologi mailakoa da, eta nagusiki pastoral kutsuko beharrek sortarazia gainera. *Filosofi alderditik* begiraturaz gero, ez du sentidurik berezketa horrek. Erljiodun eta erlijioso hitzekin adierazi nahi dudan arazoa hontara burutuko nuke: *erlijiodun* izatea eliztar izatea litzateke, eliztar hitzaz *erlijio* baten, sinesmen baten aginduetara bitzta zuzentzea, eta positibuki irakaspen batzuk onartzea ulertuz. *Erljioso* hitzaz, alderantziz, Horkheimer-engan aurkituko dugun Trazendentsiaganara irrika bidez irekia egotea ulertzen dela). Azken sentidu hontan ulertu behar da Horkheimer-en erlijiosotasuna. Sinestun ez den Horkheimer, guztiz bestelakoari irekia dago, eta guztiz bestelakoaganako grina hori gizonaren garrantzitsuenetakotzat daduka berak.

Teoria kritikoa teodizea bat ote?

Helmut Gumnior-ekin izaniko elkarrizketan, ez da Horkheimer inoiz ere teodizeaz mintzo. Teologia hitza erabiltzen du beti. Teologia hitz hau, ordea, bere erara ulertzen du. Teologia ez da honentzat Jainkoaz mintzo zai-gun zientzia. Horrelako zientziarik ez da posible, ezinezko da guztiz. Jainkoaz ez dakigu ezer, baden ala ez den bera ere ez. Honela dio kazetariari:

Gogora zaite judutarrek beren erlijioan duten debekuaz: Jainkoaren irudirik ez duzue eginen. Esanahi garbi eta sakoneko agindua da hau.

Teologia, Horkheimer-engan, teodizea bilakatzen da. Zer ulertzen da, ordea, teodizeaz, teoria kritikoa bera ere teodizea bat ote den galdetzean? Max Weber-ek honela ematen zuen teodizearen definizioa: munduko ezin eta gaitza konprenitu ahal ukaiteko egiten den ahalegin teoriko oro. Sentidu hontan, marxismoa ere teodizea bat da noski.

Teodizea hitzak bere sorreran zerbait gehiago adierazten zuen. Munduan nagusitzen den injustizia eta gaiztakeriaren gainetik Jainkoaren justifikazioa onartzean zetzan teodizea. Eskolastiko pentsa-moldeetan, berriz, Jainkoa giza-arrazoiz frogatzea bezala ulertu ohi zen teodizea.

Sentidu hontan ulerturik, Horkheimer-en teoria kritikoa ez da teodizea. Badu ordea, halere, teodizearekin loturarik. Azter ditzagun haren hitzak.

Garrantzizkoa da kontutan hartzea, egiazko edozein giza ekintzaren atzetik teologia dagoela. Gogora zaite Adornok eta nik *Dialektik der Aufklärung* liburuan idatzi genuen hartaz. Honela dio han: Barnean teologiarik daraman politika, denik eta egokiena delarik ere, negozio huts bat da azken finean (22).

Harrigarri gertatzen dira hitz hauek, baina teoria kritikokoaren sortzalleak esanak dira. Teoria kritikoa bi egiteko ditu Horkheimer-entzat: aldatu edo berritu beharrean dagoen hura adierazi behar du batetik; bestetik, berriz, gorde nahi litzatekeen hura. Eta bigarren egiteko hau, lehena bezain garrantzizkoa da.

Gorde behar litzatekeen hortatik gauzarik inportanteenetako bat, gizonak barnean daraman teologiazko zentzu hori da. Gizonak badu, beregan teologiazko ideia bat. Ideia hori ardatz gertatu zaio gizonari eta, Horkheimer-entzat, hala jarraitu behar luke. Hori hala delako,

teoria kritikoa ere badu beregan teologiazko ideia bat. Ez du honek esan nahi inola ere, gizarte arrazoizkoago bat, zuzenago bat egin behar dela ukatzen denik. Hauxe bakarrik: guti edo gehiago justiziazko daitekeen ordenua bera ere, askatasuna mugatzearekin ordaindu beharko dugu, eta hori ez daiteke azken-hitza izan (23).

Hitz hauetan, jirabiran dabilta Horkheimer-en ideiarantzak:

(22) id., 60.

(23) id., 68.

baldin egungo gaztediak eta gizarteak irrika bat badute, «zuzentasun osoaren» irrika dela esan daiteke. Hau ez da, ordea, historia sekularrean egiztatzan. Egungo gizartearen zapalkuntza inoiz bukatuko balitz ere, ez dago hemen orain arte eginiko astakeriak eta sofrituriko miseriak zuzenduko dituenik, eta gizonaren ezina ez da aurrera ere gutziz izkutatuko (24).

Giza irrika horrek ez du erantzunik.

Zenbait erreboltariren ideien iturri izan zen pentsalari honek, edozein teologo ortodoxok edo apologetak erabiliko lituzkeen arrazoi berak erabiltzen ditu egia hau baieztatzerakoan. Arrazoi horiek bere pentsakera eta teoria kritikoari muin-muineko zaizkiola lotsarik gabe aitortzen du. Gizona, gizon mugatua da. Zerbait lortzean, beste zerbait galdu ohi du gehienetan; eta hori garratza bada ere, egia da.

Gutien Itxaron daitekeen alderdia azpimarkatuko dizu edozein problemaren aurrean aurkitzean. Hona adibide bat: Paulo VI.ak *Humanae Vitae* argitara zuzenean, teologo progresista guti ausar zitekeen haren aldeko hitz bi esaten, edo eta pildora sonatu harek ekar zitzakeen ondorio txarrak adierazten. Horkheimer-ek egin zuen hori. Honek ere onartzen du noski pildoraren beharra, hirugarren mundukoei begira batipat, baina:

obligazlozko ikusten dut jendeari garbi adieraztea, pildora hori maitasun erotikoa hiltzearekin ordaindu beharko dugula.

Emakumearen emanzipazioari buruz ere, berdin dio:

Nietzsche-k arrazoi oso-osoa zuen, emakumeak, gizonarekiko eskubide berdintasuna lortzean, gaur duen gauzarik garrantzizkoena galduko zuela zioenean, hots: instrumentalizatua ez den pentsakera, pragmatiko maila hutsean biltzen ez den pentsakera.

Horkheimer-ek badaki historiak ez duela atzera-abiadarik. Historia aurrera doa eta aurrera jarraituko du. Aurrerantz ematen duen pauso bakoltzean, arbasoek urteetan zehar lortu zuten gauzarik ederrenetako bat gal dezake. Hontantxe datza derrigorrezko aurrerapenaren aporia, eta aporia honek ez du itteerarik. Aurrerapenaren izenean gal dezakegun ezerk ez du, berriz, inolako lejitimazio metafisikazkorik; eta aurrerapenarekin lor dezakegun hori, galduko dugun honengatik lortzeke uzteak ere —hau da, aurre-

rapenari uko egiteak—, ezinezko izatez aparte, ez du egungo injustizia lejitimatzten.

Aporia honen aurrean teologoek eta erlijiodunek Jainkoagana jotzen dute eta haren izenean irtenbidea eskaintzen. Pauso hau ez du Horkheimer-ek inoiz eman. Jainkoaren izenean ezin gintezke mintza, denik ere ez bait dakigu. Gure ekintzak, nahi izanik ere, ezin ditakegu Jainkoaren esanetara bihur. Horregatik, ezinezko da teoria bat teologian, teologia positibuan oinarritzea.

Horixe baino apalagoa da gizonak aurki dezakeen oinarria. Gure ekintza «gutziz bestelakoa»ren irrikan oinarritu behar dugu, zuzentasun eta askatasun osoaren irrikan,

mundu hontan egizta ez daitekeen gutzizko zuzentasun-irrikan, geureganatu ezin dugun zuzentasun egarri honek sortzen digun elkartasunean.

Bada solidaridade edo elkartasun bat, klase-elkartasuna bakarrik ez dena, eta guztiok biltzen gaituena. Elkartasun hau, glzonok sofritu behar izatetik, hil-behar izatetik, izaki mugatuak izatetik sortzen da.

Goraxeago aipatu dugun derrigorrezko aporia horren mende bizi garela zioenean, honela galdetu zion kazetariak:

—Hori horrela izanik, ez ahal da teoria kritikokoaren pentsalaria alferrikako kixotada batean erretzen ari?

—Utz iezadazu galdera honi teologikoki erantzuten: ni saiatzen naiz giza-desarroiaren zenbait alderdi negatibu aztertzen. Zergatik? Maitasuna gorrotoa baino hobea dela iruditzen zaidalako. Zenbait postuladu onartzen dudalako, gizonak Jainkoaganako irrika baduela eta abar, nahiz eta postuladu horiek berak Jainkoagan positibuki oinarritzerik ez egon. Eta, neri iruditzen zaidanez, ez du honek neretzat bakarrik balio, gizon guztientzat baino (25).

Gutziz bestelakoaren irrika

Zertan datza behin eta berriz aipatzen digun gutziz bestelakoaren irrika hori? Ikus dezagun lehenik zer ulertzen duen irrikaz.

Barka lezadazu berriro ere irrika hortaz mintza nadin. 1933. urtean idatziriko artikulu batetan, orduko munduaren Irudi bat eskaintzen saiatu nintzen. Gaur arte aldatu beharrekorik ezer guti ukan dut: egungo munduaren neurria eskaintzen duten ekonomi indar nagusien borroka, giza-gogoen zapalkuntzaren bideetatik gezurraren izenean eta gorrotoaren agindupean egiztatzen da. Hain aberats bihurtu da gizadia burgesaroan, non... itxuraz bizi bait gintezke gaur baldin egiazko gizo-asmoen atzetik joango bagina... Hala ez gertatzearen arrazoia, hipokresi hutsezko bideetatik arrazoitzen dugu... Ez da inoiz gizonaren miseria gogorragoa izan, eta hori, inoiz ez bezala aberats izan zitekeenean. Umeak goseak daude gaur, gurasoak bonbekin jolasean dabilzten bitartean. Egungo gizartearen egoera, zahartzaroaren erortzearekin berdinka daiteke. Produzlo-prozesuaren ohizko desarroiaren menpean dago gizabanakoa. Gizabanakoaren destinoa zentzugabe bilakatu da. Hauxe da egungo aroaren ezaugarria. Kasualidade itsuaren esanera dago bakoitza.

Horregatik egungo zuzentasunarenganako irrika hau (26).

Irrika hau, berriz, guztiz bestelakoagan egizta daiteke.

Horkheimer-en guztiz bestelakoaren kontzetuan, judeguen teologia negatibuaren eta filosofia agnostikoaren aztarrenak biltzen dira. Guztiz bestelako hau, hitzak berak agertzen duenez, mundu hontatik kanpo gelditzen da. Gure historiak lor ditzakeen honelako edo halako osotasun utopikoen-gandik landa gelditzen da. Horkheimer ez da utopizalea, baizik eta agnostikoa eta pesimista. Horregatik, guztiz bestelako horrek trazendentea behar du izan nolabait. Nolakoa den, baden ere, ez dakigu; baina gure egarria, gure irrika guztiz bestelako, trazendente zaigun zerbaitenganakoa da. Irrika horren espresibideak erlijiosoak, kultozkoak behar dute izan. Irrikaren beraren izakerak eskatzen du hau, ez guztiz bestelako den Trazendentegandik jaso dugun agindu positiburen batek.

Trazendenteagana, irrikaz bakarrik irits gintezke. Gizonaren irrikarik sakenak (utopiak) Trazendentea behar du helburu.

Hori ezean, indarkeria eta aginte sistema bihurtzen dira azkar.

Erljioaren egitekoa

(Hemendik aurrera, erlijio hitzaz erlijio positibuak adieraziko ditugu eta, batipat, Horkheimer-i ezagunen zitzaizkionak: judaismoa eta kristianismoa).

Horkheimer-ek, Schopenhauer-ek bezala, erlijio hauen irakaspen nagusizat, jatorrizko hobena jotzen zuen. Gizona aske zen eta, askatasun hori zela eta, zapalkuntzaren menpean gertatu zen dena. Bekatupean aurkitzen den gizon horri, bere sortzaile duen Jainkoaganako irrika bizia sortzen zaio. Jatorrizko hobenaren historio honek, gizabanakoaren eta gizartearen egoera oso argi adierazten du Horkheimer-en iritziz, berak Jainkoa postulatu ez badu ere. Gizona eta gizartea bekatuan, ezinaren pean, zapalduak aurkitzen dira. Zapalkuntzak sortutako irrika hori berekin daramate.

Erljioak, sorrera-mitoak direla medio, irrika nagusi honen adierazle izan dira. Erljiodunak badaki izaki mugatu bat dela.

Hontan legoke Horkheimer-entzat erlijioaren egitekoa. Erljioak ezin diezaioke gizonari paradisuak prometa. Baina beste hau garbi ager diezaioke:

Heriotza eta miseria oren gainetik dagoen irrika bat badagoela, izakera mundutar hau ez dela azken-hitza, ez dela absolutua.

Erljioak, kontaezin ahala belaunalditako egarri, irrika eta akusazio daduzka bere buruari ezarriak, eta horiek badute gizonarentzat zer esanik.

Baina, kristautasunean batipat, Jainkoaren aginte horri hemendikaldeko gertatzea egokitu zaion neurrian, galdu egin du erlijioak bere zentzua. Katolizismoan, mundu hontako ordenuaren sortzaile agertzen zaigu Jainkoa... Honela, kristautasunak bere egiteko kulturala ere galdu egin du. Egiteko kultural hau gizarte ideal baten irudi bezala agertzean zetzan, eta guzti hori galdu egin du estadien pareko eta haien arteko hartuemanetan bat gehiago bihurtu denean (27).

Erljioaren egitekoa —eta Horkheimer-ek ia orri bakoitzean dio hau— trazudentearen irrika horri bizirik eustea da. Hau agertu behar dio gizonari garbi: naturak eta gizarteak beren egiztatzean ematen dituzten juzgu neurriez aparte, badirela beste batzuk ere.

Erljioaren etorkizuna. Liberalizazioa

Erljioak ukan dezakeen etorkizunari buruz, bi leku ezberdinetan mintzaten zaigu Horkheimer: *Erljioaren liberalizazioari buruz zenbait ohar* hitzaldian behin, eta Helmut Gummior-ek egin zion elkarrizketan bigarren. Bata eta bestea hilabete guti batzuen tartearekin gertatu ziren eta, halere, iritzi guztiz ezberdinak edierazten dizkigu batean eta bestean, hitzen hari hutsan juzgatzen badugu. Hitzaldian, liberalizatzea jotzen du erljioak zutik irauteko duen bide bakartzat. Elkarrizketan, berriz, erljioak azken denboran nabari duen ezbiderik nabarmenena liberalizazio joera hori bera dela salatzen du.

Halere, bietan gauza bat eta berdina esaten du Horkheimer-ek.

Elizak, dotrinak, kredoak liberalizatu egin behar dute (eta hontaz ari da Horkheimer hitzaldian); ez, ordea, elizak eta kredo horrek barnean duten erlijiotasunak (elkarrizketako gaia).

Erljioaren etorkizunaz erantzutean, kristau erljioa du batez ere buruan Horkheimer-ek. Erljio honek barruan duen krisia, garbia zaio berari ere.

Kristau erljioan badira gaur Jainkoagan sinesten dutela garbi aitortzen ez duten gotzalek ere, eta gotzaigoan jarraitzen dute.

Kristautasuna (eta edozein erljio) une zailtara iritsia da, eta bide berri bila dabil.

Une hontara nola iritsi den aztertzerakoan, mila arrazoi aurki daitezke: ilustrazioa, zientzia oro, produzio era berriek sortarazi duten gizarte berria. Ez dago guztiak birresaten jardun beharrik. Filosofiaren krisiarekin ere lotua dago erljio krisia. Erljioaren krisia esplikatzerakoan, beste bi arrazoi hauek azpimarkatzen ditu Horkheimer-ek sarritan: aitaren agintearen krisia eta bi-debatez gertatzen den familia instituzioaren krisia.

Ni gaztea nintzenean, edozein aita gaztearen esanpeko eta bide-erakusle zen, norbait zen aita. Haren agintea onartu egiten zen eta haren bideari jarraitzeko gogo bizia ohi genuen.

Aitaren agintea onartzeak, mundu ikuskera oso bat onartzea sopusatzen zuen. Hura onartzen zuena tradizio oso bati lotua bizi zen. Bere-bere zituen, besterik gabe, tradizio horren egiak.

Egun, teknikak hankaz gora bota du guzti hori. Gizon gazteak, zaharrak baino gehiago daki. Aitaren bidetik jarraitzea ez da gehiago ideal bat. Honen ondorio bezala, Aita den Jainkoaren ideia ere galdu egin da, eta hau benetan sentitzen dut nik. Aita izatea, zahar, jakintsu edo tradizio handi baten jabe izatea ez da gehiago errespetatzen. Kristautasunean Aita eta Semea bat dira; gaur, ordea, hautsi egin da batasun hori (28).

Erlijoaren krisia gizabanakoaren krisiarekin lotua dago:

Indibidualidadeak gero eta garrantzi gutiago du, eta izango du. Inor ez da gaur beharrezko. Gero eta mundu eratuago hontan, berdinkatzen ari dira gizon guztiak. Bereztasun egiazkorik gero eta gutiago dago. Kristautasunak, berriz, gizabanakoari hitzegiten dio. Onak eta txarrak berezten ditu. Gizabanakoari eskaintzen dio salbazioa eta zoriona. Gizabanako hori, ordea, galtzen doa egungo gizartean (29).

Gertakizun hauek eta beste gehiagok ekarri dute erlijioa egungo egoerara. Gizartean bizirik zegoen mundu ikuskera batek gordetzen zion erlijioari lekua. Gaur hura falta zaio.

Egun ezin daiteke dogma luze eta zehatzetan espresatzen den erlijiorik onar. Aitaren autoridadean eta instituzioaren indarrean babesten den erlijioak ez du etorkizunik.

Baina, bestalde, badu erlijioak bere egitekoa gaurko gizartean eta, bete-behar hori egizta dezan, liberalizazio jator baten beharrean aurkitzen da. Egiazko liberalizazio hori hontan datza:

Erljioak [Elizak esan nahi du] ez du hainbat erakutsi positibu eta frogazinezko ezarri behar. Dogmak alde batera utzi behar ditu. Dogmatismo kutsu guztia galdu behar du. Erljioak ez du inola ere irakas-gauza bat izan behar. Gizonaren irrika azpimarkatu behar luke erlijioak. Gizonaren trazendentzi beharra agertu behar du behin eta berriz. Gizonaren nahiaren, errespetoaren eta laudorioaren helburu bihurtu behar du Jainkoa. Jainkoa jakintza-gai ez dela esan behar digu. Ez dela gure jabegoa, ez gintezkeela Hartaz nahi bezala balia (30).

Egungo erlijiodunen artean, ordea, guztiz okerra den liberalizazio nahi bat somatzen du. Nahí hori, munduratu nahian datza.

(28) Helmut Gumnior, 50

(29) Id., 51.

(30) *Bemerkungen...*, 136.

Egungo teologiaren harira, egiteko kritiko bat hartu nahi du Elizak gizar-tearen barruan. Zenbait teologok gero eta gehiago konprometatu behar duela eskatzen diote Elizari. Mengo egoera eskasak sortzen duen ezlnaren aurrean, ez dute sinestunek trazendentea izango den paradisu batekin lasaitu behar. Reboluzio habia bihurtu behar dute Elizek. Hau da egungo joera.

Nik ez dut, inola ere, gogo hau gaitzetsi nahi. Zu orain, ordea, Elizaz ari zara eta ni erlijioaz. Erlijioa ez dalteke sekulariza. Egungo teologoek diskusioek erlijioari eutsi diezaioketela pentsatzea, itxaropen inozo bat besterik ez da.

Mundu hobea go bat lortzeko gogoak, borrokak eta Irrikak galdu zuten beren erlijiozko lotura,

Erlijioaren sekularitzea, erlijioaren azkena da. Sekularitateko erlijioa ez da erlijio. Trazendentziaren aurpegi izan behar du beti erlijioak. Mundu hontan ezin egizta daitekeen zuzentasun osoan egarriari eutsi behar dio bizirik.

Horrela ere, izanen du erlijioak Irauten lanik aski.

Nik ikusten dudanez, Historiaren logika imanenteak mundu eratu batetara garamatzi... Mundu organizatu hortan ez dute gizonek, nere iritzirako, beren indar eta dohainak nortasunez egiztatzeko lekurik izango. Ezarritako legeei joeraz erantzungo zaie azkenik: argi gorriaren aurrean «geldi» eta berdearen aurrean «joan»... Gizonaren materializazio beharrak osatuak izango dira, baina ez da askatasunez jokatzeko bide luzerik eskainiko... Absolutuaganako irrikak izanen du nahiko lan irrika legez ere gelditzen (31).

Halere, ez du Horkheimer-ek itxaropen guztia galtzen.

Behar bada mundu eratu hortan ere berekin izanen dute gizonek irrika hori. Izan ere hil egin behar bait dute gizonek azkenik. Gizonari bere egunoroko behar guztiak betetzen zaizkionean, orduantxe agertuko zaio, beharbada, behin ere baino argiago gertakizun hori (32).

Hori horrela bada, gizona ez da teknikaren erabateko morroi izango. Gizon orok eta bakoitzak izanen du besteekin lotua dagoenaren kontzientzia, gizaki izateak beste gizakiekin sortzen duen solidaridatea. Hori horrela bada, gizonak gizon dela jakinen du aurrera ere. Gizonak gizon izanez jarraituko du.

(31) Helmut Gumnior, 87.

(32) Id., 88.

Larresoro eta Torrealday

Lantxo honi amaiera ematean, Larresorok eta Torrealdayk duela bi urte euskal apaiz gazteaz Z. Argian (450 [1971-X-17] eta 454 [71-XI-7]) eduki zuten polemika berrirakurtzea gogoratu zait. Artikulu hauek *Jakin*-ek ere argitaratuak daude, Piarres Xarritonen beste lantxo batekin batean (*Erljioa hauzipean*, Jakin 1972, 203-228 orr.).

Edozein gonbarazio nardagarri omen da. Ni ez nator gonbarazio bat egin nahirik. Lan honi egokiegia ez dagokion eraskina da hau, beharbada. Ekin egiten diot halere, eta bakar bakarrik Horkheimer-ek erlijioaren egiazko eta gezurrezko liberalizazioa dela eta agertzen digun problema-giroa, gure herrian ere behin eta berriz agertu izan dela adieraztearren, Horkheimer-ek planteatzen duena ez dela, alegia, ez dakit nik nongo filosofo xelebren baten «gauerdiko eztula». Euskal Herria, batzutan ez badirudi ere, Europaren barruan dago.

Erljio arazoak Euskal Herrian berebiziko aldakuntza jasan du, eta oso urte gutitan. Gertakizun hori esplikatzeko arrazoiak, asko eta asko aurki daitezke. Aldakuntza hori hain urte gutitan gertatu izanaren arrazoi bat, eta nabarmena, hau da: Eliza Katolikoak gure herrian ukan duen indarra eta nagusigoa. Indar horrek, hein handi batetan behintzat, porrot egitean, lo-zorro astun batetik irten garela denok dirudi, nahi ez zuen asko ere Irten beharrean aurkitu dela. Erromeria zaratatsuegia gertatu zen lo-goxoan jarraitu ahal izateko.

Erromeria hontan txistulari ezberdinek partehartzea ez da txokatzekoa. Onuragarri da, zalantza izpirik gabe.

Erljio gertakizuna arazo bilakatzean, gure gizarteak dituen taldeetarik bat interrogaziopean aurkitzen da besterik gabe: apaiz taldea. Apaiza da, gizarte mailan, erlijioaren irudi garrantzizkoenetakoa, apaiza da erlijiozko ofizioa gizartean betetzen diharduena. Apaizaren irudiari heltzean, beraz, erlijio arazoari heltzen zaio zuzenki. Halaxe egin zuten Larresorok eta Torrealdayk ere. Ez ziren lehenengoak izan, noski, eta zorionez azkenak ere ez dira izanen. Azterketa orok sor dezake argi-izpi berririk, Iritzi ezberdinak beti gerta dalteazke aberasgarri, non eta batek bere iritziak «erukarrizko» mai-

lan baleztatzen ez dituen, irakurri berria dudan lantxo batean gertatzen denez (Ik. Josu Arenaza: «Gu Errukarriok», *Agur*).

Larresorok eta Torrealdayk ikuspegi guztiz ezberdinetatik heltzen diote gertakizun eta arazo berari. Batak (Larresorok) agnostikotzat du bere bu-rua. Bestea berriz apaiza da, eta apaiz gazte horietako bat, hain zuzen. Batak kanpotik begiratzen dio arazoari (axola handiz halere, nik uste); besteak, berriz, barren barrenetik.

Larresororen artikulua bizia da. Badu sakontasunik ere, eta min eman dezaketenetakoa da. Honoko honengatik eman dezake min: Larresorok bere lantxoan, bi gauza egiten ditu nahaslan: arazo bat bere ikuspegitik aztertu, sakonetik gainera, eta berak ez duen eta ukan ez dezakeen problema bat dutenei bide zuzena nondik doan erakutsi. Larresorori, nereko, berez-kuntza bat egitea ahazten zaio, eta horregatik ez dezake apaiz gaztearen arazoa maila sakonean uler.

«Apaizgaitegiak hustutzen ari diren» momentu hontan, eta «inoiz Jainkoari bakardadean otoitz egiten dionik aurkitzeko kandela bat aski ez litzatekeen» momentu hontan, bide zuzenera itzuli nahi lukeen apaiz gazteagan, erlijio gizona bakarrik ikusten du Larresorok. Baina apaiza egungo Euskal Herrian erlijio gizonaren irudi izateaz gainera, Eliz-gizon ere da, eta beharbada nagusiki (eta hontan, ez da errudun apaiz gaztea). Ez daitezke biak guztiz berez. Berdin berdina ere ez da, ordea, erlijiotasun abstraktu baten irudi eta guztiz konkretua den Eliza baten, sinesmen konkretu bat eta historia konkretu bat duen Elizaren langile izatea. Kristautasuna erlijio bat da, baina gaur irudi, bide, ohitura eta dogma oso jakin batzuekin egltzatzen dena.

Torrealday-ren iritziz, oso kanpotik ikusten du Larresorok apaiz gazteen arazoa. Eliz-gizon denez apaizari sortzen zaion arazoa, bai noski. Erlijiotasunaren gizon-irudi gertatu behar litzaiokeen apaizarena ordea, oso urrutitik ikusten du. Alderdi hau urrutiegitik ikusteak eraman du, beharbada, berez-kuntza oro alde batera uztera, eta eliz-gizon ere den apaiz gazteari hain txokagarri gertatu zaion zenbait afirmazio izkiriatzera.

Larresoro agnostikoa da, eta Eliza baten langile den apaiza oso guti interesatzen zaio, batipat eliza hori munduaren onerako ala txarrerako munduan dagoen indar bat bezala ulertzen bada.

Eliz-gizon huts den apaizak, gizarte iraultzaile jatorrena gerta daitekeen Elizaren langile bada ere, ez du bere bururik justifikatzen, baldin bide batez (eta nagusiki, esando nuke, Larresororen pentsakeran, nik ulertzen diodanez) erlijio-gizon ez bada, hau da «bestelakotasuna»ren, trazendentziaren profeta gertatzen ez bada.

Larresorok, eta hemen dago gakoa, ez du mundua eraberritzerakoan Elizagan eta kristauongan itxaropenik. Ez dago behinikbehin gure zain. Hortan mundutar da egiz. Hortarako, hori ahal den neurrian egiztatzeko, ez du kredo berezi beharrik. Gizon izatea nahikoa da.

Kristauen eta batez ere apaizen egitekoa, misterioaren predikari izatean datza, Guztiz Bestelako horren testigu izatean. Hori da haien mezu apartekoa. Absolutuaz misteriozko hizkuntzan mintzatu behar du. Horixe da «gizonak ENTZUN NAHI duen hizkuntza». «Mundua OSOKI bait da misterio hutsa». Apaizaren egitekoa, bizitzari (nagusiki gizabanakoaren bizitzari) Absolutuaren arabera sentidu bat eskaintzean datza, misterioan oinarritutako sentidua ordea. Estrukturak, gizartea orobat, aldatu beharraren beharra eta arrazoiak ikusteko, ez du gizonak (Larresorok) elizaren beharrik.

Hontan datza, nerekiko, Larresororen eskutitz irekiaren mulna. Erlijio arazoa bere zaio Larresorori, eta gizon orori ere berdin, haren ustez. Hontan badu, noski, Max Horkheimer-en pentsakerarekin berdintzekorik. Ez honek, ez harek ez dute inola ere erlijiotasunaren liberalizaziorik nahi. Eta hortan ez dira bakarrak. Agnostikoek ez dute behin ere erlijioaren liberalizaziorik eskatu.

Arazo hori, beren bizitzan erlijio konkretu bat egiztatu nahi dutenen problema da. Arriskuak dituen problema, baina nahitaezkoa eta barrutik bakarrik konpon daitekeena. Eliz-gizon den apaizak liberalizatu beharra daduka, erlijio konkretu baten maixtra den elizak liberalizatu beharra daduka, eta hori erlijioa beti izango dela onartuz, gainera. Larresorori hauxe ahaztu bide zitzaion apaiz gazteari bere gutuna bidaltzean.

Apaiza defentsiban dagoela esanda, ezer guti esaten da. Apaiz irudia garbi garbi krisian dago. Bide berri bila dabil apaiza, eta egungo Euskal Herrian eta egungo Elizan ondo kostata aurkituko du. Apaiza ez daiteke apaiz batetik eta euskaldun bestetik izan. Kristaua ere ez, kristau batetik, eta euskaldun bestetik. Bi gizon batean: mozkor herioa sortzen du horrek behala. Laster utziko du bietako bat. Apaizari misterioaz mintzatzeko hain

gartsuki proposatzen dion Larresorok, apaiz horrek bi gizonetatik bat utzi behar balu, zein utz dezala aholkatuko lioke?

Erlirio krisi hontan bide berri bila jardutea, barrendik ikusita behintzat, indar-seinale gehiago da, defentsiban jartzearena baino.

Larresororen idazkitxoari gogor erantzun zion Torrealdayk. Kanpotik egniko kritika izatean, heldu-leku ugari zituen barruan dagoenarentzat. Larresorok apaiz gazteari fede-gabezia, oportunitismoa eta batez ere konkordismoa salatzen zizkion. Horrelako ezer ez dagoenik, nik behintzat ez dut esango. Baina Torrealdayren erantzunean garbi agertzen da, arazoa ez dela hain azkar erabakitzekoa. Kanpotik jarduteak, Larresorori zenbait arrisku ikusteko begla zorroztu bazion ere, beste zenbaitetarako ikuspundurik gabe utzi zuen.

Zalantzatan dagoen apaiz gaztearekin elkarriketaratzean, bere galderel erantzuten ari da Larresoro. Guretzat, kristau garenontzat ere, Larresororen galderak —Horkheimer-enak bezala— geure galderel hel diezaiegun «jeupada» bat dira. Beti on egiten duten «jeupadak». Neri hala gertatu zitzaidan behintzat.